

УДК 371.035.3:343.815

Конопця О. М., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії № 3 науково-дослідного центру Інституту кримінально-виконавчої служби;
Матвєєва Ю. О., молодший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії № 3 науково-дослідного центру Інституту кримінально-виконавчої служби

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЗАСІБ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ (ДОСВІД А. С. МАКАРЕНКА)

На основі аналізу наукових досліджень, присвячених вивченню проблеми ресоціалізації неповнолітніх засуджених, практики такої роботи, вітчизняного досвіду соціально-педагогічної діяльності в закладах пенітенціарної системи, розкрито сутність, зміст й особливості процесу трудового виховання як засобу ресоціалізації неповнолітніх засуджених (на прикладі досвіду А. С. Макаренка).

Ключові слова: *трудове виховання; ресоціалізація; неповнолітні засуджені.*

Становлення України як правової держави супроводжується багатьма негативними явищами й тенденціями в економічній і соціальній галузях. Наслідком цього є низка чинників, серед яких соціальна дезадаптація, криза духовності, девальвація моральних цінностей, ослаблення внутрішньосімейних зв'язків, поширення соціального сирітства, що призвели до різкого загострення криміногенної обстановки серед неповнолітніх. Так, якщо кількість неповнолітніх, які вчинили злочин, становила 1990 р. – 12659 осіб, 1995 р. – 16745, 2000 р. – 2011, то 2013 р. – 23305 осіб [1, с. 4].

Постійно збільшується кількість неповнолітніх злочинців, які відбувають покарання у виховних колоніях. Щорічно туди потрапляє близько чотирьох тисяч осіб, звільняється приблизно стільки ж. Ні школа, ні сім'я, ні тим більше інші суспільні

інститути соціалізації не можуть повною мірою вплинути на процес ресоціалізації неповнолітніх, звільнених із місць позбавлення волі. Зазвичай більшість таких дітей із неблагополучних сімей і їх повернення в сім'ї, у яких відсутні справжні людські цінності, ні до чого доброго не призводять. Навпаки, реальне соціальне середовище, що домінує нині в суспільстві, ускладнює процес ресоціалізації колишніх неповнолітніх засуджених і навіть сприяє активізації повторної (рецидивної) злочинності.

Усе це зумовлює особливу роль і місце закладів пенітенціарної системи в процесі ресоціалізації неповнолітніх засуджених і надзвичайну актуальність дослідження зазначеної проблеми із соціально-педагогічних позицій.

Останніми роками вивчення питань ресоціалізації, соціальної адаптації, організації перевиховання неповнолітніх стало традицією вітчизняної педагогіки. Ця проблема актуалізує дослідження низки напрямів, а саме: педагогічні основи ресоціалізації злочинців (В. Синьов, Г. Радов, В. Кривуша, О. Беца), перевиховання неповнолітніх засуджених в умовах виховних колоній (І. Башкатов, П. Вівчар, В. Кривуша, В. Кудрявцев та ін.), профілактика правопорушень неповнолітніх (Ю. Александров, І. Дегтярьов, В. Оржеховська, С. Тарарухін).

Принципово важливим аспектом сутнісної основи ресоціалізаційного процесу є розуміння його не як самостійного соціального феномена, а як частини загальнодержавної системи виховання й специфічної галузі педагогічної науки, що дає змогу вивчати й описувати його в категоріях, поняттях, закономірностях, принципах, формах, методах, прийнятих у загальній педагогіці.

З цих позицій провідною педагогічною категорією, завдяки якій, власне, і можливий процес ресоціалізації, вважають виховання. В умовах пенітенціарної системи його особливість полягає в тому, що воно є механізмом морального впливу на засуджених, засобом цілеспрямованого впливу на особистість для прищеплення їй навичок орієнтації в соціумі, формування навичок прийняттого способу життя, психологічної готовності до законослухняної поведінки. З огляду на специфіку пенітенціарного закладу для неповнолітніх, виховання можна трактувати як спільну діяльність взаємодії вихователів і

вихованців, результатом якої має бути зміна, формування й розвиток у заданому напрямі вихованця, з урахуванням його здібностей, інтересів, спрямованості [2, с. 101].

Перші реальні кроки на шляху гуманізації, зміни умов утримання, унесення до «Гулагівського світу» знайомих нам, згідно з А. С. Макаренком, елементів педагогіки співробітництва, заміни паличної дисципліни на дисципліну мобілізуючу, що дає змогу підлітку, можливо, уперше в його житті відчутти в собі здатність до навчання, праці, уміння сприймати позитивне, зберігаючи водночас індивідуальність, розпочалися в 60-х рр.

Проте з часом виховно-трудова колонія поступово втратила «мажор», що заклав А. Макаренко та продовжили його послідовники (наступні керівники відділу трудових колоній Г. Бердов, І. Сіренко), руйнувалася та занепадала матеріальна база колоній, пригнічені жорстким режимом підлітки відповідали масовими безладами, утечами, насильницькими злочинами.

У всьому процесі перевлаштування колоній ми не могли пройти повз педагогічних переконань того, хто був засновником і генієм педагогіки для підлітків, які потрапили в біду. Праці А. С. Макаренка стали щоденним довідником. Кожен начальник колонії твердо знав, що потрібно робити: по-перше, підліток повинен бути здоровий, тобто одягнутий, узутий, нагодований, у нього має бути чисте ліжко, вода, мило, зубна паста, він повинен бувати на повітрі та займатися спортом. По-друге, він має трудитися в колективі, ця праця повинна бути продуктивною. По-третє, він повинен бути вихований етично. Підліток живе в колективі, а отже, має поважати його і зважати на його думку. Ці три принципи А. С. Макаренка абсолютно точно ввійшли в русло перетворень у колоніях.

Отже, найважливішим напрямом, що становить змістове підґрунтя ресоціалізаційної діяльності, є трудове виховання засуджених. Цей напрям є традиційним для вітчизняної пенітенціарної системи. Тут доречно пригадати позицію А. С. Макаренка, який розглядав трудове виховання в умовах пенітенціарної системи не тільки з економічних позицій, а, насамперед, з виховних, справедливо вважаючи, що праця – це найважливіша ознака втраченої соціальності людини. «Ми бачимо, – зазначав А. С. Макаренко, – що наш дитячий колектив не хоче жити підготовчим життям до якогось

майбутнього життя, він не хоче бути тільки явищем педагогічним, він прагне бути повноправним явищем суспільного життя, як і кожний інший колектив» [3, с. 237]. Ці слова А. С. Макаренка яскраво підтверджують найважливішу ідею всього ресоціалізаційного процесу – виправлення й перевиховання засудженого неповнолітнього, що розпочинається й активно реалізовується вже під час відбування покарання. Особистісні деформації й утрата нормативних соціальних зв'язків можуть бути піддані успішній соціально-педагогічній корекції у виправному закладі, а не тільки в умовах реального вільного соціуму.

У неповнолітніх засуджених, на відміну від пенітенціарних закладів для дорослих, головною є не стільки трудова, скільки навчально-виробнича діяльність, що гармонійно поєднує в собі елементи виробництва й оволодіння робітничими професіями. Така практика поширена в Україні, її підґрунтям є такі види трудової діяльності, як продуктивна праця на виробництві, навчально-виробнича робота з програм професійно-технічної освіти, самообслуговування в житлових зонах, школі, ПТУ, робота щодо благоустрою помешкань і територій.

Трудове виховання неповнолітнього засудженого в колонії працею буде ефективним, оскільки для нього праця – не кількість витраченої енергії й обсяг виробленої продукції, а соціальний процес, у якому формуються соціально прийнятні зв'язки й відносини. Беручи участь у трудовій діяльності, неповнолітній вибудовує для себе внутрішню ресоціалізаційну траєкторію, що виходить за часові межі перебування в колонії та в майбутньому стане головною умовою соціальної реабілітації.

У процесі суспільно корисної праці формуються й відновлюються втрачені особистісні якості – працьовитість, сумлінність, потреба в чесному способі життя, повага до власності, колективізм, дисциплінованість тощо. Для десоціалізованого підлітка колонія стає тим місцем, у якому він уперше витрачає сили на соціально корисні цілі й водночас одержує задоволення від творчості, ініціативності, суспільного визнання й поваги.

Для педагогів і вихователів колонії трудова діяльність є особливим педагогічним засобом вивчення особистості, рівня її ресоціалізації. У конкретних ситуаціях, що виникають у трудовій діяльності, розкривається внутрішній зміст неповнолітнього, його

справжні моральні якості, які він може майстерно приховувати в повсякденному житті.

У подальшому процес ресоціалізації та перевиховання неповнолітнього засудженого реалізовується в навчально-виховній роботі, що передбачає загальноосвітнє й професійне навчання.

Необхідна умова для всіх вихованців – отримання спеціальності. Так, за можливості слід забезпечити широкий і добровільний вибір професій, урахувавши потреби регіону й ринку праці (перспектива), вік, фізичні, розумові та психічні особливості.

Однак нині ця умова не забезпечується повною мірою, про що свідчать дані опитувань засуджених у виховних колоніях, понад 60 % яких у майбутньому не планують працювати за обраною в колонії професією [4, с. 124].

Дуже важливого значення набуває зміна ставлення засуджених до праці, забезпечення вихованців роботою з високим рівнем організації, культури виробництва й технології. Необхідно домагатися здійснення оплати за виконану роботу, що забезпечить зацікавленість підлітка в результатах його праці.

Таким чином, під час використання всіх цих методів слід урахувати, що позитивна спрямованість процесу перевиховання можлива лише за умови налагодження довірливих відносин між підлітком і фахівцем. Підтримання такого складного психологічного стану, як вихованість, є головним завданням соціального педагога по суті на всіх етапах процесу перевиховання.

Крім цього, виправний вплив на неповнолітніх злочинців варто розглядати як єдиний нерозривний процес, починаючи з моменту взяття їх під варту й закінчуючи періодом реабілітації та соціальної адаптації після звільнення. Протягом цього періоду соціальний педагог є тією ланкою, що підтримує зв'язки засуджених із їх батьками, педагогічним колективом, однолітками, сприяє налагодженню їх взаємодії та досягненню загальної мети – перевиховання неповнолітніх засуджених.

Список використаних джерел

1. Про стан злочинності серед неповнолітніх у 2011 році та основні завдання органів управління освітою щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх : лист МОНмолодьспорту України від 10 жовт. 2011 р. № 1/9-761.
2. Социальная работа с осужденными : [учеб. пособие] / под ред. В. И. Жукова, М. А. Галагузовой. – М. : Академия, 2002. – 289 с.
3. Макаренко А. С. Воспитание гражданина / А. С. Макаренко. – М., 1988. – 315 с.
4. Парфенович І. О. Технологія перевиховання й виправлення засуджених неповнолітніх / І. О. Парфенович // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2001. – № 3. – 146 с.